

УДК 347. 95 + 965.45

Сприйняття діяльності Європейського суду з прав людини з позиції сучасних проблем в судочинстві України

Н. А. Ляшенко,

здобувач кафедри нотаріального,
виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Проаналізовано сучасні тенденції у правовій системі України, зокрема щодо вдосконалення судової системи шляхом люстрації суддів та законодавчої гілки влади у контексті діяльності Європейського суду з прав людини та впливу його рішень на відповідальність суддів щодо незаконно ухвалених рішень. Внесено пропозиції щодо розширення компетенції Верховного Суду України, вдосконалення норм ЦПК шляхом внесення змін до статей 361, 363 ЦПК

Ключові слова: люстрація, відповідальність, компетенція.

Ляшенко Н. А. Восприятие деятельности Европейского суда по правам человека с позиции современных проблем судопроизводства в Украине

Проанализированы современные тенденции в правовой системе Украины, в частности относительно совершенствования судебной системы путем люстрации судей и законодательной ветви власти в контексте деятельности Европейского суда по правам человека и влияния его решений на ответственность судей за незаконно принятые решения. Внесены предложения по расширению компетенции Верховного Суда Украины, совершенствованию норм ГПК путем внесения изменений в статьи 361, 363 ГПК.

Ключевые слова: люстрация, ответственность, компетенция.

Lyashenko Nadiya. Perception of European court of human rights from the standpoint of current problems in Ukraine

The article analyzes the current trends in the legal system of Ukraine, in particular, the need to improve the judiciary by judges lustration and legislative branches of government in the context of the European Court of Human Rights and the impact of its decisions on the responsibility of judges for illegal decisions. Made a number of proposals to expand the jurisdiction of the Supreme Court of Ukraine, improvement of the CPC by amending articles 361, 363 CPC.

Key words: the court lustration, responsibility, the competence.

Сучасне стереотипне сприйняття діяльності Європейського суду з прав людини зводиться до захисту прав і свобод людини відповідно до Загальної декларації

© Ляшенко Надія Анатоліївна – здобувач кафедри нотаріального, виконавчого процесу і адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка

прав людини¹, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод², ратифікованої Україною³. В Україні феномен Європейського суду з прав людини вже досліджувався вченими⁴ і саме його існування та важливість виконуваної функції не викликає сумніву. Водночас з'являються нові оригінальні погляди на цю проблематику. Так, С.П. Матвєєва дослідила «Принцип автономності тлумачення в сфері майнових і особистих немайнових відносин в рішеннях Європейського суду з прав людини»⁵.

Ми ж проаналізуємо діяльність цього суду щодо правової системи України і захисту прав її громадян.

Розглядаючи діяльність будь-якої судової установи, необхідно встановити, як вона діятиме, і сприйняти правову основу ухвалюваних нею рішень. Так, квінтесенція діяльності переважної більшості судових установ зводиться до вирішення спору між двома сторонами, а точніше, до визначення переваг в обґрунтуванні претензії однієї із сторін або заперечень проти них з боку іншої сторони. Винятком із загального правила є справи про встановлення юридичних фактів, які за своєю суттю не повинні зводитися до вирішення спору між сторонами з протилежними інтересами⁶.

Стереотипно і в Європейському суді з прав людини розглядається спір з приводу претензії громадянина до держави, яка не забезпечила або не надала особі судового захисту відповідно до європейських стандартів чи такий захист мав істотні недоліки, що призвели до порушення прав людини. В такій ситуації становище Європейського суду можна сприймати над спором, коли громадянин звинувачує державу, а її уповноважені представники заперечують проти обґрунтованості пред'явлених претензій. Тобто Європейський суд розглядає спір, але для України сучасна ситуація суперечить прийнятій аксіомі.

¹ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України // ВВР України. – 1997. – № 40. – Ст. 263) (Із змінами, внесеними згідно із Законами N 551-XIV від 24.03.99, ВВР, 1999, N 22-23)

⁴ Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>; Федик С.Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / С.Є. Федик ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 20 с.

⁵ Матвєєва С.Т. Принцип автономності тлумачення в сфері майнових і особистих немайнових відносин в рішеннях Європейського суду з прав людини: автореф. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. / С.Т. Матвєєва. – К.: МВС. Національна академія внутрішніх справ. – 2015. – 22 с.

⁶ Фурса С. Я. Окреме провадження як складова частина цивільного процесу (практикум) / Фурса С.Я. – К.: Вілбор, 1998; Фурса С. Я. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посібник. – К. 1999; Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. Фурси С.Я. // Фурса С., Фурса Є.І., Щербак С.В. – К. : Видавець Фурса С.Я.; КНТ, т. 1. 2007. – 916 с.

В Україні визнано попередню владу узурпованою В. Януковичем і злочинною. Отже, в силу принципу поділу влади і судова влада мала знаходитися під «керівництвом» родини Януковича, інакше узурпації влади не існувало в силу повноважень судової гілки влади визнавати недійсними практично всі нормативні акти, крім Конституції України, яка, тим не менш, була змінена Конституційним Судом України. Тобто сумнівів у тому, що судова влада в Україні не була самостійною, законною і такою, що відповідала Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не повинно існувати.

Виходячи із цих міркувань спробуємо проаналізувати сучасні тенденції у правовій системі України та проаналізувати їх у контексті діяльності Європейського суду з прав людини. Так, політична воля значної кількості народних депутатів України та інших високопосадовців була виявлена в необхідності люстрації суддів, оскільки було визнано їх діяльність упередженою, корумпованою тощо. Найвні приклади кримінального звинувачення голів судів, зокрема в корупції, впливі на діяльність підлеглих суддів тощо підтверджують наведені раніше гіпотези, а також обґрунтованість високого ступеня недовіри з боку громадян до судової гілки влади.

Але загальне правило про люстрацію суддів призводитиме до порушення прав тих із них, хто вважає свою діяльність цілком законною і за презумпцією невинуватості не повинні доводити правомірність прийнятих ними рішень. З іншого боку, значна кількість громадян постраждали від суддівського свавілля і змушені були звернутися до Європейського суду з прав людини за захистом власних прав. Отже, перед державою має стояти дилема:

– продовжувати доводити свою невинуватість в Європейському суді з прав людини, незважаючи на те, що у Верховній Раді України розглядаються закони про зняття суддівської недоторканності та про люстрацію суддів і вносяться зміни до цього закону відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії;

– визнати всі претензії своїх громадян, відшкодувати завдану їм шкоду та переглянути ухвалені проти них рішення судів.

Тобто держава має бути послідовною в правових питаннях, оскільки впровадження певної концепції має відображати всі напрями її дії. Так, визнання певного судді таким, що підлягає люстрації, доводитиме, що він як мінімум необ'єктивно ухвалював рішення, а як максимум був корупціонером.

Отже, цей факт має породжувати відповідні правові наслідки і певні презумпції, а саме: що від дій судді постраждали права громадян або юридичних осіб. Якщо ми визнаємо цей факт, то необхідно переглядати результати його діяльності за певний проміжок часу або дати можливість постраждалим громадянам звернутися зі скаргою на його дії для перегляду ухвалених ним рішень, а також ставити питання про його відповідальність, хоча б матеріальну і, по можливості, повну.

Зважаючи на цю ж ситуацію з позиції Ради Європи і Європейського суду з прав людини, може здатися дивним, що наша держава, перебуваючи серед «лідерів» за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини, будь-яким чином не реагує на ті звернення, які вже подані, й мають розглядатися цим судом, але ще не розглянуті. Більше того, це нонсенс, коли рішення

Європейського суду з прав людини не мають жодних наслідків щодо представників суддівської гілки влади, які допустили правопорушення.

Тобто нова влада має врегулювати ці питання зі своїми громадянами і таким чином відмежуватися від зловживань з боку суддівської влади колишнього режиму Януковича і тих правопорушень, які мали місце раніше.

Для порівняння: з набуттям Україною незалежності було прийнято Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій»⁷, у ст. 9 якого вирішення питань про реабілітацію та відшкодування завданої за часів Радянської влади шкоди було доручено спеціальним комісіям. Слід звернути увагу й на те, що в цьому Законі засуджувалася й суддівська гілка влади тодішньої УРСР а саме: «При судових і позасудових розправах грубо нехтувались норми Конституції, покликані охороняти права і свободи громадян, елементарні норми судочинства». Такий підхід дозволив громадянам України спиратися на це положення і відновлювати права та інтереси, незважаючи на те, що рішення і вироки судів набрали законної сили і відповідно до законодавства не могли бути переглянуті.

Нині також необхідні екстраординарні способи відновлення прав громадян, якщо переважна більшість громадян та високопосадовців визнають корупцію в судах, міліції, прокуратурі, а не формальна заміна одних посадовців на інших.

Ми вважаємо, що наявність рішення Європейського суду з прав людини проти України має розглядатися і в площині об'єктивного сприйняття цим судом діяльності конкретних суддів в Україні та призводити як мінімум до їх люстрації, оскільки вони ухвалили неправомірне рішення чи в їх діях були виявлені ознаки зловживань. Це положення має стосуватися не тільки суддів і судів загальної юрисдикції, а всіх ланок судової гілки влади, які призвели до звернення громадян України до Європейського суду з прав людини проти держави. Особливо це положення має стосуватися вищих спеціалізованих судів, функція яких зводиться до остаточного контролю за діяльністю нижчестоящих судів, з чим вони не впоралися і не відреагували іноді на кричущі факти зловживань з боку суддів.

Такі самі претензії мають пред'являтися і до суддів Верховного Суду України, якщо вони не виправили рішення нижчестоящих судів, Конституційного Суду України, коли він мав розглянути скаргу громадянина України, але не розглянув чи не задовольнив її і це стало підставою для наступного звернення до Європейського суду з прав людини проти держави, яке було задоволене.

Тобто в таких випадках правопорушення з боку конкретних представників суддівського корпусу очевидні й підтверджуватимуться рішенням Європейського суду з прав людини. Отже, цей факт і має бути об'єктивною і найпершою підставою для люстрації суддів.

Очевидно, що такі справи мають розглядати фахівці, але не з суддівського корпусу, який відрізняється круговою порукою і тривалий час формував і

⁷ Про реабілітацію жертв політичних репресій : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/962-12?nreg=962-12&find=1&text=%EA%EE%EC%B3%F1&x=6&y=10>

Вишу раду юстиції, і Конституційний Суд України, через що навести лад у різних видах судочинства і дисциплінувати суддів було неможливо. Ми не впевнені в тому, що відповідні комісії мають утворюватися з адвокатів, оскільки професія останніх напругу пов'язана із судочинством, отже, і тут досить часто мають місце корупційні зв'язки. Це в основному не стосується тих адвокатів, які змушені були звертатися до Європейського суду з прав людини і викривати суддівське свавілля задля захисту прав своїх клієнтів.

Вважаємо, що до таких комісій можна було б включити юристів, відомих своєю боротьбою зі злочинами в судочинстві та незаплямованою репутацією. До кандидатів у члени комісії можуть увійти й науковці, які конструктивно критикували суддівські правопорушення.

До повноважень таких комісій мають увійти й питання з тих звернень до Європейського суду з прав людини, які ще не були ним розглянуті. Проблемність останнього положення полягає в тому, що до останнього часу Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини в Міністерстві юстиції України формально зобов'язаний відповідати за державу і повинен заперечувати проти пред'явлених до неї претензій, тобто фактично виправдовувати суддів, які підлягають люстрації. Але це неправильно, коли досвідчений фахівець виступатиме проти прав та інтересів власних громадян, які постраждали від суддівських правопорушень і які не здатні належно представити у скарзі свої інтереси в Європейському суді.

Автор пропонує в такій ситуації «залагодити» спірні питання зі скаржниками на рівні спеціально створених комісій і для цього просити Європейський суд з прав людини про відстрочку розгляду відповідних скарг з України на певний термін. Така ініціатива та реальні дії з відновлення прав громадян підтвердять громадянам України та європейській спільноті дійсність намірів щодо перебудови судової гілки влади та послідовність їх запровадження.

Але відповідні комісії не здатні на правових підставах безпосередньо переглядати рішення судів на предмет їх законності, тому реалізація позиції автора потребуватиме узгодження дій комісії з повноваженнями інших державних установ, зокрема вищої ради юстиції, Верховного Суду України, Вищих спеціалізованих судів і Конституційного Суду України, який відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» вправі переглядати судову практику тощо.

Необхідно виправляти ситуацію поступово, виважено і на правових підставах. Зокрема, вважаємо нелогічним положення про те, що лише кримінальна відповідальність судді може слугувати підставою для перегляду рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами (п. 2-1 ч. 2 ст. 361 ЦПК). Не варто навіть звертати увагу на те, що в ч. 1 ст. 363 ЦПК безальтернативно встановлено: «Рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ». Звідси за логікою цієї норми випливає, що переглядати мусить суддя, винний у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення. Тобто дане положення ЦПК свідчить про те, що його розробниками були судді, які просто не вірили в можливість притягнення судді у цивільній справі до кримінальної

відповідальності за наслідками її розгляду і доведення кримінального переслідування до вироку суду проти судді.

Дане положення можна вважати зрозумілим і з іншої точки зору, оскільки навіть десять помилок в одній справі на користь однієї із сторін в справі не доводить, що суддя вчинив кримінальний злочин, адже такі помилки можна «списати» на низьку кваліфікацію, поганий стан здоров'я, величезне навантаження тощо, і судді (колеги) в кримінальному судочинстві «зрозуміють» і визнають такі причини поважними. Більше того, складність притягнення до кримінальної відповідальності криється й у судоустрої, коли рішення після суду першої інстанції переглядається і ухвалюється колегіально, зокрема в апеляційній інстанції. Тобто кримінальна відповідальність має бути персоналізованою щодо кожного судді, а не тільки до судді-доповідача тощо.

Отже, наведене зумовлює необхідність внесення змін до п. 2-1 ч. 2 ст. 361 ЦПК, зокрема її доповнення положенням про перегляд рішення суду, коли дисциплінарною комісією суддів та Вищою радою юстиції в діях судді були виявлені ознаки зловживання, а ч. 1 ст. 363 ЦПК – положенням про визначення підсудності вищестоящим судом, коли в діях суду, який розглядав справу будуть виявлені ознаки правопорушення.

До речі, Європейський суд з прав людини не дає оцінки діяльності суддівської гілки влади по конкретній справі на предмет визнання її помилковою або кримінальною тощо, а лише констатує її невідповідність європейським стандартам. Тому результати розгляду справ у Європейському суді з прав людини не можуть бути підставою для притягнення суддів до кримінальної відповідальності. Але ми вважаємо, що подібний розгляд має бути обов'язково передбачений у законодавстві й винні судді повинні притягатися до відповідальності. Зрозуміло, що не обов'язково до кримінальної, оскільки існують й інші види відповідальності, зокрема дисциплінарна, матеріальна.

Зокрема, для суддів вищих інстанцій повинна бути передбачена і реально застосовуватися подібна до військових стягнень відповідальність, зокрема пониження в «званні», посаді й переведення до судів нижчих ланок. Повна або часткова матеріальна відповідальність за шкоду, завдану державі, коли за рішенням Європейського суду з прав людини на користь громадянина буде присуджена компенсація завданої шкоди за рахунок держави.

Такі важелі впливу мають стимулювати суддів вищих інстанцій принципово переглядати рішення судів нижчих інстанцій і окремими ухвалами реагувати на виявлені недоліки, щоб, по-перше, зменшити обсяг власної роботи і дисциплінувати суддів першої інстанції. По-друге, призвести до звільнення тих суддів, які є некомпетентними, і проявити власну принциповість і кваліфікацію. Тобто якщо судді апеляційної інстанції залишили в силі рішення суду першої інстанції, в якому мали місце недоліки, правопорушення тощо, то відповідальність має стосуватися і застосовуватися не тільки до судді першої інстанції, а й апеляційної обов'язково, оскільки вони не виконали власних зобов'язань. Така пропозиція має істотно вплинути на діяльність апеляційних судів, які в народі називають «без змін», оскільки реальну їх діяльність досить часто зумовлював лише особистий інтерес суддів. Те ж саме має стосуватися і судів касаційної інстанції та Верховного Суду України.

Тому ми вважаємо, що існування Європейського суду з прав людини має сприйматися в багатьох контекстах, головний з яких не в тому, що він захищає права громадян. Звернення громадян певної країни і особливо їх кількість свідчить про недосконалість судової гілки влади такої країни, свідомість громадян тощо. Якщо ж порахувати кількість судових установ у нашій державі й загальний устрій судової гілки влади, то виявиться, що ми відрізняємося від багатьох розвинених країн тим, що при наявності апеляційної і касаційної інстанцій, а також Верховного Суду України з певними функціями з перегляду судових рішень у нас низька якість судочинства. Звідси випливає простий висновок: за рахунок державного бюджету утримується коштовний і недієздатний механізм, який працює для задоволення власних потреб та догоджання владі, а не для захисту суспільних інтересів та прав конкретних громадян.

Вважаємо, що Європейський суд з прав людини вже має робити узагальнення досвіду розгляду справ по окремих країнах, оскільки наявність окремих його рішень не призводить до поліпшення стану судочинства, зокрема в Україні. Такі узагальнення мають свідчити про системні правопорушення в суддівській гілці влади, що дозволить їх комплексно усувати.

Не можна розраховувати на те, що Європейський суд з прав людини здатен кваліфіковано і якісно розглянути всі скарги, які надходять до нього з усієї Європи, оскільки не всі судді потрапляють до цього суду з належною кваліфікацією і всі вони принципові. Слід враховувати, що їх направляє влада країни, яка може обирати кандидатів не за перерахованими принципами, а зовсім за іншими... Такі відхилення мали місце й в Україні.

До цього кількість скарг – це обсяги роботи, які припадають на кожного суддю, що обумовлює якість його роботи. Тому сподіватися на об'єктивний, уважний та кваліфікований розгляд кожної заяви конкретними суддями Європейського суду не можна. Отже, Європейський суд з прав людини – це лише додатковий спосіб відновити права людини, а не панацея від правопорушень у певній країні тощо.

Отже, необхідно вдосконалювати правову систему держави, і рішення Європейського суду з прав людини мають використовуватися багатопланово на цьому шляху, зокрема для усунення тих суддів, які не справляються з наданими їм владними повноваженнями.

А на сучасному етапі потрібно визнати, що проблеми з власними громадянами, які постраждали від дій суддівської влади за часів Януковича, мають вирішуватися державною владою України шляхом повної або часткової компенсації завданої їм шкоди і перегляду ухвалених судами рішень новим складом суддів Верховного Суду України або вищих спеціалізованих судів.